

THE ECONOMIC SIGNIFICANCE OF REDUCING RESOURCE LOSSES IN MINING INDUSTRY ENTERPRISES

Kushmanova Mahbuba Abdunabiyevna

Independent Researcher, Muhammad al-Khwarizmi Tashkent University of
Information Technologies

Abstract: This thesis analyzes the economic optimization of "green channel" and "red channel" criteria in the import of household appliances. Household appliances generate different risks related to customs value, HS code, model and technical parameters, digital marking and importer history. Therefore, applying the same level of control to all shipments is inefficient in terms of customs resources and business costs. The thesis proposes an economic optimization model based on Uzbekistan's "Risk Management" information system, categorization of foreign economic activity participants and customs channel criteria.

Keywords: household appliances, customs control, green channel, red channel, risk, fiscal efficiency, HS code, customs value.

TOG'-KON SANOATI KORXONALARIDA RESURS YO'QOTISHLARINI KAMAYTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI

*Kushmanova Mahbuba Abdunabiyevna - Muhammad al-xorazmiy nomidagi toshkent
axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya: Mazkur tezisda maishiy texnika importida "yashil yo'lak" va "qizil yo'lak" mezonlarini iqtisodiy optimallashtirish masalasi tahlil qilinadi. Maishiy texnika vositalari bojxona qiymati, TIF TN kodi, model-parametr, raqamli markirovka va importchi tarixi bo'yicha turli risklarga ega. Shu sababli barcha yuklarni bir xil tartibda tekshirish bojxona resurslari va tadbirkorlik xarajatlari nuqtayi nazaridan samarasizdir. Tezisda O'zbekiston bojxona tizimidagi "Xavflarni boshqarish" axborot tizimi, TIF ishtirokchilarini toifalash va bojxona yo'laklari mezonlari asosida nazoratni iqtisodiy

“KELAJAK TEXNOLOGIYALARI VA SUN’IY INTELLEKT”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026

optimallashtirish modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: maishiy texnika, bojxona nazorati, yashil yo‘lak, qizil yo‘lak, risk, fiskal samaradorlik, TIF TN, bojxona qiymati.

Аннотация: В тезисе анализируется экономическая оптимизация критериев «зеленого коридора» и «красного коридора» при импорте бытовой техники. Бытовая техника имеет различные риски, связанные с таможенной стоимостью, кодом ТН ВЭД, модельно-техническими параметрами, цифровой маркировкой и историей импортера. Поэтому одинаковая степень контроля всех грузов является неэффективной с точки зрения таможенных ресурсов и издержек предпринимателей. Предложена модель экономической оптимизации контроля на основе информационной системы «Управление рисками», категорирования участников ВЭД и критериев таможенных коридоров в Узбекистане.

Ключевые слова: бытовая техника, таможенный контроль, зеленый коридор, красный коридор, риск, фискальная эффективность, ТН ВЭД, таможенная стоимость.

Kirish. Maishiy texnika vositalari importi O‘zbekiston bojxona tizimida yuqori iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan tovar oqimlaridan biridir. Sovutkich, kir yuvish mashinasi, konditsioner, televizor, mikroto‘lqinli pech, changyutkich va boshqa texnika vositalari aholining kundalik iste’moli, chakana savdo, servis xizmatlari va davlat byudjeti tushumlari bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli mazkur tovarlar bo‘yicha bojxona nazorati nafaqat chegaradan o‘tkazish tartibi, balki fiskal intizom, ichki bozor shaffofligi va qonuniy savdoni qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekiston bojxona tizimida xavflarni boshqarish yondashuvi bosqichma-bosqich kuchaytirilmoqda. 2025-yil 25-martdagi PF-57-son farmonida 2026-yil 1-martdan boshlab bojxona nazorati jarayonlari “Xavflarni boshqarish” axborot tizimi orqali yanada soddalashtirilishi, boshqa vazirlik va idoralardan olinadigan ma’lumotlar asosida

“KELAJAK TEKNOLOGIYALARI VA SUN’IY INTELLEKT”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026

TIF ishtirokchilari bo‘yicha “Toifalash” moduli yaratilishi belgilangan [1]. PQ-122-son qarorda esa “Xavflarni boshqarish” axborot tizimi tovarlar, transport vositalari va shaxslarning xavf darajasini yo‘laklar kesimida belgilashi ko‘zda tutilgan [2].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, maishiy texnika importida barcha yuklarni bir xil darajada tekshirish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emas. Past riskli importchini uzoq tekshirish tadbirkor uchun saqlash, logistika, vaqt va aylanma mablag‘ xarajatlarini oshiradi. Yuqori riskli importni esa yetarli tekshirmaslik bojxona qiymatini pasaytirish, TIF TN kodini noto‘g‘ri qo‘llash yoki markirovka talablarini chetlab o‘tish orqali byudjet tushumlarining kamayishiga olib keladi¹.

“Yashil yo‘lak” va “qizil yo‘lak” mezonlarini iqtisodiy optimallashtirishning mohiyati shundan iboratki, bojxona nazorati xavf darajasi va kutilayotgan fiskal natijaga qarab farqlanishi kerak. Ya’ni bojxona organi nazoratni “hammani bir xil tekshirish” tamoyili asosida emas, balki “yuqori risk — chuqur nazorat, past risk — tezkor rasmiylashtirish” tamoyili asosida tashkil etishi lozim. 2018-yildagi PF-5414-son farmonda ham bojxona organlarida xavflarni boshqarish tizimini joriy etish, bojxona qonunchiligini buzish xavfi yuqori bo‘lgan tovarlar va TIF ishtirokchilarini maqsadli tanlab olish asosida nazorat qilish vazifasi belgilangan [3].

Maishiy texnika importida “yashil yo‘lak”ka chiqarish mezonlari sifatida quyidagilar taklif etiladi: importchining barqaror va ijobiy tarixi; oldingi deklaratsiyalarda bojxona qiymati bo‘yicha jiddiy tafovutlar aniqlanmaganligi; TIF TN kodi to‘g‘ri va muntazam qo‘llanishi; brend, model, texnik parametr va markirovka ma’lumotlarining to‘liqligi; bojxona qiymatining oldingi importlar hamda odatiy unit value diapazoniga mosligi; post-audit natijalarida qo‘shimcha hisoblangan to‘lovlar ulushining pastligi. “Qizil yo‘lak” mezonlari esa qarama-qarshi risklardan kelib chiqadi:

¹ Bu yerda fiskal risk deganda bojxona qiymati, TIF TN kodi yoki hujjatlardagi nomuvofiqlik sababli davlat byudjetiga tushishi kerak bo‘lgan bojxona boji, QQS va boshqa to‘lovlarning kamayish ehtimoli tushuniladi.

“KELAJAK TEXNOLOGIYALARI VA SUN’IY INTELLEKT”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026

invoice qiymatining odatiy narxdan keskin pastligi; bir xil model bo'yicha turli importchilar o'rtasida katta qiymat tafovuti; TIF TN kodining tez-tez o'zgarishi; brend va model nomining umumiy ko'rsatilishi; texnik parametrlarning deklaratsiyada to'liq aks etmasligi; raqamli markirovka kodi yoki sertifikat ma'lumotlari bilan nomuvofiqlik; importchining oldingi hujjatlarida tuzatishlar, qo'shimcha to'lovlar yoki qoidabuzarliklar qayd etilganligi.

Maishiy texnika importida bojxona yo'laklari mezonlari

1-jadval

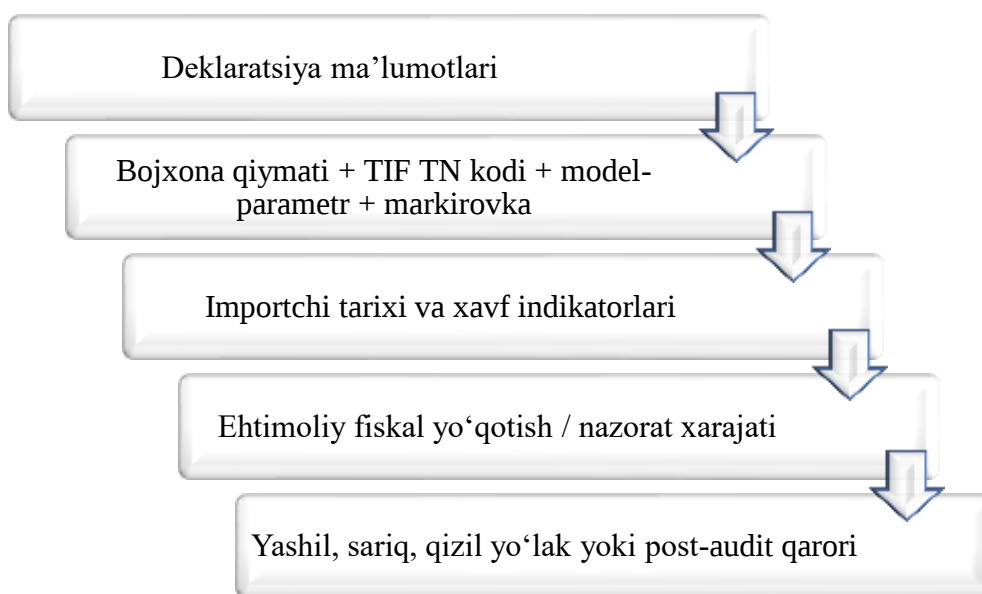
Yo'lak turi	Asosiy mezonlar	Iqtisodiy natija
Yashil yo'lak	Ishonchli importchi, normal qiymat, to'liq hujjat, barqaror TIF TN kodi	Rasmiylashtirish tezlashadi, biznes xarajatlari kamayadi
Sariq yo'lak	Ayrim hujjat tafovutlari, kichik qiymat farqi, qo'shimcha ma'lumot zarurati	Hujjatli tekshiruv orqali risk aniqlashtiriladi
Qizil yo'lak	Past qiymat, kod/model nomuvofiqligi, markirovka yoki sertifikat muammosi	Fiskal yo'qotishlarning oldi olinadi
Post-audit	Chegarada aniqlash qiyin, importchi tarixi shubhali	Rasmiylashtirish kechiktirilmaydi, lekin keyingi nazorat kuchayadi

O'zbekiston sharoitida mazkur mezonlarni samarali qo'llash uchun bojxona qiymatini aniqlash tartibi ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. 2022-yil 6-apreldagi 160-son qaror bilan tasdiqlangan nizomda bojxona hududiga olib kiriladigan tovarning bojxona qiymatini aniqlash ixtiyoriy yoki soxta qiymatlardan foydalanishga asoslanmasligi belgilangan [4]. Demak, qizil yo'lakka chiqarish faqat “shubha”ga emas, balki bojxona qiymati, hujjatlar, model-parametr va oldingi import ma'lumotlari o'rtasidagi aniq tafovutga asoslanishi kerak².

² Qizil yo'lakka chiqarish mezonini subyektiv gumonga emas, balki invoice, transport hujjati, model kodi, texnik parametr, TIF TN kodi va oldingi import qiymatlari o'rtasidagi tekshiriladigan tafovutlarga asoslanishi lozim.

$$IOK = \frac{(Ehtimoliy fiskal\ yo'qotish \times Risk\ ehtimoli)}{Nazorat\ xarajati}$$

Bu yerda **IOK** — iqtisodiy optimallashtirish ko‘rsatkichi. Agar ehtimoliy fiskal yo‘qotish yuqori, risk ehtimoli katta va nazorat xarajati nisbatan past bo‘lsa, qizil yo‘lak iqtisodiy jihatdan o‘zini oqlaydi. Agar risk past va nazorat xarajati yuqori bo‘lsa, yashil yo‘lak yoki post-audit afzalroq bo‘ladi.

1-rasm. Yo‘lak mezonlarini iqtisodiy optimallashtirish modeli

Amaliy jihatdan eng muhim masala — qizil yo‘lak ulushini ko‘paytirish emas, balki uning **aniqlik darajasini oshirish**dir. Agar qizil yo‘lakka ko‘p, lekin past riskli yuklar ham tushib qolsa, bojxona resurslari samarasiz band bo‘ladi. Aksincha, yuqori riskli yuklar yashil yo‘lak orqali o‘tib ketsa, fiskal yo‘qotish yuzaga keladi. Shu sababli yo‘laklarni optimallashtirishning asosiy ko‘rsatkichi “tekshirilgan yuklar soni” emas, balki “tekshirish natijasida aniqlangan fiskal tafovut / tekshirish xarajati” nisbati bo‘lishi kerak. Qizil yo‘lak samaradorligini baholashda faqat tekshiruvlar soni emas, balki aniqlangan qo‘shimcha to‘lovlar, tuzatilgan bojxona qiymati, aniqlangan kod xatolari va tekshiruvga sarflangan vaqt birgalikda hisobga olinadi..

“KELAJAK TEXNOLOGIYALARI VA SUN’IY INTELLEKT”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026

2025-yilda qabul qilingan bojxona sohasidagi tartiblarni takomillashtirishga oid hujjatlarda ayrim jarayonlarda “qizil” yoki “yashil” yo‘laklar “Xavflarni boshqarish” axborot tizimi orqali avtomatik belgilanashi qayd etilgan [5]. Bu O‘zbekiston bojxona tizimi inson omilini kamaytirish, qarorlarni algoritmik mezonlar asosida qabul qilish va TIF ishtirokchilari uchun oldindan taxmin qilinadigan muhit yaratishga intilayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa

Maishiy texnika importida “yashil yo‘lak” va “qizil yo‘lak” mezonlarini iqtisodiy optimallashtirish bojxona xizmati faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv past riskli importchilar uchun tezkor rasmiylashtirish, yuqori riskli deklaratsiyalar uchun esa chuqur nazorat mexanizmini yaratadi. Natijada bojxona resurslari samarali taqsimlanadi, tadbirkorlarning ortiqcha vaqt va logistika xarajatlari kamayadi, davlat byudjeti uchun fiskal yo‘qotishlarning oldi olinadi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu model PF-57, PQ-122, PF-5414, Bojxona kodeksi va 160-son nizom bilan uyg‘un qo‘llanishi mumkin. Ayniqsa, “Xavflarni boshqarish” axborot tizimi, TIF ishtirokchilarini toifalash, bojxona qiymatini aniqlash tartibi va yo‘laklarni avtomatik belgilash mexanizmlari maishiy texnika importida nazoratni iqtisodiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Amaliy taklif sifatida maishiy texnika importi uchun alohida risk indikatorlari bazasini shakllantirish, brend-model-parametr ma’lumotlarini bojxona qiymati bilan solishtirish, TIF ishtirokchilari toifasini yo‘lak mezonlariga bog‘lash, qizil yo‘lak samaradorligini fiskal tafovut orqali baholash va post-audit natijalarini “Xavflarni boshqarish” tizimiga qayta kiritish maqsadga muvofiqdir³.

Foydalanilgan adabiyotlar

³ Post-audit natijalarini risk algoritmlariga qayta kiritish bojxona tizimida o‘z-o‘zini yangilovchi risk-profil mexanizmini shakllantiradi.

"KELAJAK TEKNOLOGIYALARI VA SUN'IY INTELLEKT"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 25-martdagi PF-57-son Farmoni. (2025). *Davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 25-martdagi PQ-122-son qarori. (2025). *Davlat bojxona xizmati organlarining faoliyatini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida*.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12-apreldagi PF-5414-son Farmoni. (2018). *O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 6-apreldagi 160-son qarori. (2022). *O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kiriladigan tovarning bojxona qiymatini aniqlash tartibi to'g'risidagi nizom*.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 6-noyabrdagi 700-son qarori. (2025). *Bojxona sohasidagi ayrim tartib-taomillarni takomillashtirish to'g'risida*.
6. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. (2016). Lex.uz.
7. Jahon bojxona tashkiloti. (2024). *Bojxona risk-menejmenti kompendiumi*. JBT.
8. Jahon savdo tashkiloti. (1994). *1994-yilgi Tariflar va savdo bo'yicha Bosh bitimning VII moddasini qo'llash to'g'risidagi bitim*. JST.
9. Suyunov, A., & Turayev, N. (2023). *Bojxona ma'murchiligi: nazariya va amaliyot*. Toshkent.
10. Choy, Y. S. (2019). Bojxona ma'lumotlari tahlili orqali savdo hisob-fakturalaridagi noto'g'ri qiymatlarni aniqlash. *Jahon bojxona jurnali*, 13(2), 59–74.